

Кучеренко І. А.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ЯК ОСНОВА ПРОЕКТУВАННЯ СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті з'ясовано ієрархію цілей мовної освіти, охарактеризовано рівні цілей сучасної мовної освіти, окреслено особливості взаємозв'язку процесів цілевизначення, цілеспрямованості та цілереалізації, визначено алгоритм реалізації цілей рідномовного навчання, розкрито суть цілевизначення сучасного уроку української мови в основній школі, окреслено послідовну взаємодію мети і цілей сучасного уроку.

Ключові слова: цілі мовної освіти, цілевизначення, цілеспрямованість, цілереалізація, сучасний урок української мови.

В статті встановлено ієрархію цілей мовного освіти, охарактеризовано рівні цілей сучасної мовної освіти, окреслено особливості взаємозв'язку процесів цілевизначення, цілеспрямованості та цілереалізації, визначено алгоритм реалізації цілей рідномовного навчання, розкрито суть цілевизначення сучасного уроку української мови в основній школі, окреслено послідовну взаємодію мети і цілей сучасного уроку.

Ключевые слова: цели мовного образования, целеполагание, целенаправленность, целереализация, современный урок украинского языка.

In the article hierarchy of aim of linguistic education is explicated, aim levels of modern linguistic education are characterized, interconnection peculiarities of aim determination process, purposefulness and aim realization are circumscribed, algorithm of aim realization of linguistic education is determined, essence aim determination of modern Ukrainian language lesson in basic school is opened, interaction of aim and target of modern Ukrainian language lesson is circumscribed.

Key words: aims of linguistic education, aim determination, purposefulness, aim realization, modern Ukrainian language lesson.

На початку III тисячоліття провідною формою організації мовної освіти в Україні є урок української мови, традиційно перевірений часом, з елементами інновацій, що, по-суті, виступає реальною функційною платформою, у межах якої відбувається розвиток комунікативної компетентності учня, виробляється досвід мовленнєвої діяльності, розкриваються його творчі задатки й реалізуються особистісні якості. Успіх реалізації рідномовного навчання прямо пропорційно залежить від того, які цілі, зміст, структура й методичне забезпечення уроку, як він спроектований, технологічно розроблений, підготовлений і проведений учителем-словесником. Суттєвий вплив на визначення основних компонентів уроку мають чинні державні документи (нова редакція Державного стандарту, Концепції мовної освіти, програма з української мови), що визначають їх наповнюваність, композиційну організацію й опосередковано регламентують діяльність учасників навчально-виховного процесу – учителя й учнів. Функціонування уроку як дидактичної системи пов'язане насамперед із визначенням його цілей і процесом їх реалізації. Оскільки новочасний урок передбачає досягнення високої якості організації навчального процесу, урахування сучасних підходів до регулювання й організації педагогічної взаємодії суб'єктів навчання, виникає необхідність детальніше зупинитися на розкритті цілей сучасного уроку.

Мета статті – з'ясувати й охарактеризувати ієрархію цілей мовної освіти, окреслити особливості взаємозв'язку процесів цілевизначення, цілеспрямованості і цілереалізації, розкрити суть цілевизначення сучасного уроку української мови в основній школі.

Цілі сучасного уроку української мови в основній школі впливають із цілей освіти, що “визначають її задачі, які є конкретизацією цілей, передумовою утворення адекватних організаційних структур” [6, с. 989]. Визначення загальноосвітніх цілей є закономірною реакцією педагогічної системи на потреби суспільства і вимоги держави, висунуті на певному етапі розвитку. Цілі навчання, згідно із дослідженнями В. Скакуна, створюють певну ієрархію:

I рівень цілей – соціальне замовлення суспільства, його різноманітних соціальних груп усім системам освіти на визначений суспільний ідеал особистості людини як громадянина, професіонала.

II рівень цілей – освітня ціль для кожної освітньої програми, для кожного типу освітніх закладів окремо, у якому соціальне замовлення, тобто перший рівень цілей, трансформований у поняття і категорії педагогіки.

III рівень цілей – це ті педагогічні цілі, які реалізуються повсякденно, на кожному навчальному занятті [13, с. 6].

Перший рівень цілей віддзеркалює потребу соціуму і знаходить своє відображення в Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)” – виховати всебічно розвинену особистість учня як ці-

лісну особистість, розвинути її здібності й обдарування, збагатити на цій основі інтелектуальний потенціал народу, його духовність й культуру, формувати громадянина, здатного до свідомого суспільного вибору [4]. Нині в системі сучасної національної мовної освіти основний акцент зміщено з формування мовної компетентності на комунікативну компетентність особистості й визначено пріоритетну позицію в навчально-виховному процесі – роботу над мовною теорією і формування лінгвістичних знань і вмінь підпорядковувати інтересам розвитку мовлення учнів, розвивати особистість учня-мовця, а не учня-теоретика.

Другий рівень цілей навчання задекларовано в Державному стандарті базової та повної середньої освіти – формувати комунікативну компетентність, “здатність особистості застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії людей, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями” [5, с. 20]. Це конкретизовано у площині вивчення української мови в основній школі – формувати мовну особистість, людину, яка “знає мову, володіє багатством її виражальних засобів, продукує мовлення в різних життєвих ситуаціях, шанує, любить її і дбає про її збереження і розвиток” [11, с. 18] і зарегламентовано в чинній програмі з української мови для основної школи – “формувати національно свідому, духовно багату мовну особистість, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо)” [12, с. 3].

Нині в теорії та практиці навчання української мови особливо гостро постає проблема визначити третій рівень цілей навчання, який впливає на зміст, зовнішню та внутрішню структуру уроку й реалізується на конкретному типі уроку (аспектному чи уроці розвитку комунікативних умінь, традиційному чи нетрадиційному уроці). Стратегічною ціллю кожного уроку української мови має стати не тільки суто лінгвістичний розвиток учня, а й усебічний розвиток мовної особистості кожного учня, його мовного дару, талантів, природних задатків, розумових і креативних здібностей, виховання високих моральних якостей і духовних цінностей.

Цілі як ідеально прогнозовані результати мовної освіти є мотивами спрямування і регулювання навчально-педагогічної діяльності вчителя й учнів, основою для визначення змісту уроку, вибору методів, прийомів та засобів навчання. На думку В. Шарко, “ціль виступає як чинник, що обумовлює спосіб і характер діяльності, вона визначає відповідні засоби її досягнення, вона є не тільки спроектованим кінцевим результатом, а й вихідним побудником діяльності” [16, с. 9]. Чітко визначена ціль допомагає визначити стрижень сучасного уроку рідної мови і зосередити діяльність учителя й учнів на її досягненні.

Функціонування уроку як цілісної системи завжди пов’язано із процесом цілевизначення, цілеспрямованості та цілереалізації. *Цілевизначення*, на думку Н. Мойсеюк, – це “трансформація загальної педагогічної мети в конкретні завдання, які можливо реалізовувати на даному етапі педагогічного процесу в наявних конкретних умовах” [9]. *Цілеспрямованість*, за переконанням Ю. Мальованого, – це правильне визначення мети заняття та її раціональна реалізація; збільшення питомої ваги активної пізнавальної діяльності учня на уроці; урізноманітнення її змісту, методів і форм; індивідуалізація такої діяльності, її організація з урахуванням реальних навчальних можливостей кожного учня; урізноманітнення змісту і видів навчальних завдань; збільшення частки завдань творчого характеру; регулярність отримання інформації про хід і результати навчання; оперативність внесення на основі одержаних даних корективів у його хід [6, с. 946]. *Цілереалізація*, за твердженням В. Шарко, – це процес, у ході якого із внутрішньої мети людини (ціль – внутрішня причина) переходить у наслідок – результат діяльності [16, с. 10]. Як бачимо, означені поняття взаємозв’язані, становлять собою послідовність і під час підготовки та проведення навчально-виховного процесу реалізуються в такому алгоритмі:

Рис. 1. Алгоритм реалізації цілей рідномовного навчання

Основними складниками всіх цих процесів є мета і ціль. Наукова література тлумачить мету як: “передбачення у свідомості результату, на здобуття якого спрямовано діяльність окремої людини, групи або усього суспільства” [2, с. 205]; “уявний, передбачуваний результат, все те, до чого цілеспрямовано й умотивовано прагне людина, спонукальною силою якого виступають усвідомлені потреби, почуття, інтереси, переконання, обумовлені вимогами життя” [15, с. 10]. Ціль – це “ідеальне, мислене, уявне передбачення результату діяльності” [10, с. 484], “те, що вказує напрям руху до результату, наперед передбачуваного метою. Ціль задається, мета досягається, результат отримується” [1, с. 254]. Мета – це те, чого людина хоче досягти, а ціль – чого намагається досягти. Отже, мета передбачає головні результати, що очікуються у процесі навчальної діяльності, а ціль є засобом досягнення мети. Навчальна мета, як і будь-яка інша, становить собою модель, яка фіксує те майбутнє й бажане, до чого людина прагне і що є для неї взірцем. Цілі – це є практичні, конкретні зусилля, способи та дії людини, підпорядковані її волі у процесі досягнення поставленої мети. На думку Т. Чернецької, мета та ціль мають чимало спільних особливостей і кожна з них може бути: проміжною і кінцевою, ближньою і віддаленою, окремою і загальною [14, с. 28]. Засобом реалізації навчальної мети й цілей є навчальні завдання конкретного уроку. Мета та цілі діють взаємопов’язано (Схема 1) і мають виняткове значення для проектування та технологічної організації уроку, визначення конкретних навчальних завдань й тісно пов’язана із дидактичними засобами її досягнення – формами, методами, прийомами і засобами.

Схема 1. Цілевизначення сучасного уроку української мови

У дидактиці поняття ціль і мета взаємопов’язані й невіддільні, тому часто трактуються як “ідеальне передбачення кінцевих результатів навчання, те, до чого прагнуть учитель, учні” [1, с. 38]. Зміст цілевизначення і цілеспрямованості знаходить відображення в триєдиній меті уроку, яка конкретизує можливості навчання, розвитку й виховання учня на матеріалі певного предмета, у межах нашого дослідження – під час вивчення української мови в основній школі. Значний науковий доробок в осмисленні цілей уроку належить М. Львову, який визначає серед головних завдань основної організаційної форми навчання мови в школі такі: “виховання учнів, прищеплення любові до мови; повідомлення знань з фонетики, граматики, словотворення, лексики, стилістики, орфографії, розвиток усного і писемного мовлення учнів: збагачення їх словника, формування граматичної будови їх мовлення, навчання створення тексту; формування вмінь і навичок в галузі письма й орфографії, читання й орфоєпії, граматичного розбору, інших видів мовного аналізу тощо” [8, с. 220]. Як бачимо, учений особливу увагу приділяє виховній меті, навчальну мету конкретизує здебільшого в межах мовної компетентності. Однак нині це потребує переосмислення й уточнення, адже пріоритетною ціллю уроку української мови є розвиток мовленнєвої діяльності учнів (аудіювання, говоріння, читання, письмо) і комунікативних умінь (спілкування в межах визначеної мовленнєвої ситуації) у взаємозв’язку із виробленням мовних умінь і навичок, вивчення лінгвістичних одиниць усіх рівнів.

Мета уроку виникає не хаотично, а організовано, узгоджується із цільовими установками Стандарту мовної освіти, програмами з української мови для загальноосвітньої школи, ураховує особливості

учнів певного віку, відображає професійні, методичні і креативні можливості вчителя. Російський дидакт М. Кларін, розробляючи технологію повного засвоєння знань, справедливо помічає, що потрібно дотримуватися типових способів постановки цілей, а саме визначити цілі навчання через:

- зміст предмета (вивчити поняття чи явище...);
- діяльність учителя (ознайомити учнів із...);
- внутрішні процеси інтелектуального, емоційного, особистісного й інших видів розвитку учнів (формувати вміння, розвивати мислення, удосконалювати мовлення...);
- діяльність учнів (дослідити поняття чи явища, виконати вправу...) [7].

Означений алгоритм проектування уроку, а саме визначення його мети та цілей, заслуговує схвалення і є досить ефективним, адже дає змогу вчителю чітко і правильно визначити зміст навчального матеріалу, глибоко вникнути в його суть та відібрати необхідну змістову інформацію (мовну, мовленнєву, комунікативну) відповідно до вимог чинної програми, спроектувати власну педагогічно-навчальну діяльність для найкращого розвитку особистості учня на окремому уроці. Мета уроку, визначена таким способом, спроектує діяльність як учителя, так і учнів, визначить характер їхньої взаємодії, а ефективність її досягнення залежить від того, наскільки обізнані з нею всі учасники педагогічного спілкування і чи прагнуть її досягти. М. Вашуленко наголошує, що мета уроку української мови повинна "передбачати навчальну діяльність школярів, намічати різні ступені їхньої пізнавальної самостійності у виконанні передбачених темою завдань, прогнозувати результати, а також орієнтувати учнів у значущості тих знань і вмінь, яких вони набудуть на уроці, для їхньої майбутньої навчальної і загальної життєвої діяльності" [2, с. 29]. Цілком погоджуючись із ученим, вважаємо за потрібне додати, що мета уроку повинна скеровувати не тільки діяльність учителя як керівника процесу навчання, розвитку і виховання підлітка, а й учня як основного суб'єкта пізнання. Тому педагог зобов'язаний повідомляти в доступній для учнів формі мету навчального заняття, обов'язково конкретизувати їхню діяльність упродовж уроку і мотивувати, для чого потрібно досягти поставленої цілі та де можуть будуть використані засвоєні знання чи сформовані вміння та навички. Повідомлення мети уроку – це важливий структурний етап навчального заняття, завданням якого є "перевести" навчальну мету уроку у внутрішній план діяльності кожного учня, залучити їх до цілеспрямованої роботи, поставити перед школярами чіткі цілі й окреслити кінцевий результат, якого необхідно досягти по завершенню навчального часу.

Сучасний урок української мови спрямований на формування, розвиток й удосконалення мовленнєвої компетентності (репродуктивної і продуктивної мовленнєво-комунікативної діяльності, створення власних висловлювань) на основі розвитку мовної компетентності (засвоєння лінгвістичних засобів, оволодіння мовними нормами, накопичення активної лексики і засобів граматичного оформлення висловлювання). Важливо акцентувати увагу на тому, що вивчення мовних одиниць, правильне їх використання забезпечить учням можливість вдало спілкуватися в реальному житті, вербально виражати власні думки і сприймати міркування інших людей. Тому ціль уроків української мови – вивчати мову як засіб, оволодіти вміннями створювати тексти різних стилів, типів та жанрів мовлення, виробити вміння використовувати і сприймати дискурси (живі тексти) у процесі вербального спілкування. У подальших наукових розвідках розроблятимемо технологічні шляхи цілереалізації сучасного уроку української мови в основній школі.

Література:

1. Бондар В. Дидактика / В. Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : методичний посібник / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Державна національна програма "Освіта (Україна ХХІ століття)". – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
5. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Проект // Дивослово. – 2011. – № 7. – С. 20–27.
6. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе / М. В. Кларин. – М. : Педагогика, 1989. – 175 с.
8. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка : учебное пособие. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
9. Мойсеюк Н. Педагогіка : [навчальний посібник] / Н. Є. Мойсеюк. – К. : ВАГ "Білоцерківська книжкова фабрика", 2007. – 656 с.
10. Педагогічний словник / [за ред. Ярмаченка М. Д.]. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
11. Пентиліук М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
12. Програма "Українська мова для шкіл з українською мовою навчання 5–9 класи" [Електронний ресурс]. – К., 2012. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/content/constitution.html>.

13. Скакун В. А. Организация и методика профессионального обучения / В. А. Скакун. – М. : ФОРУМ: ИНФРА-М, 2007. – 336 с.
14. Чернецька Т. Сучасний урок: теорія і практика моделювання : [навч. посібник] / Т. І. Чернецька. – К. : ТОВ “Праймадрук”, 2011. – 352 с.
15. Шарко В. Д. Методологічні засади сучасного уроку : [посібник для вчителів і студентів] / В. Д. Шарко. – Херсон : Вид-во ХНТУ, 2009. – 111 с.
16. Шарко В. Д. Сучасний урок: технологічний аспект : [посібник для вчителів і студентів] / В. Д. Шарко. – К. : СПД Богданова А. М., 2007. – 220 с.